

ВПЛИВ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Г. П. ТЕКЛЮК

Британське суспільство стурбоване численними проблемами, пов'язаними з сім'єю, яка традиційно вважається первинною ланкою у вихованні дітей. Зміна традиційної структури сім'ї (відсутність старшого покоління), зниження виховного потенціалу сім'ї, розширення масштабів бездоглядності дітей, нестабільність, високий рівень розлучень, зростання числа сімей з одним з батьків, збільшення кількості сімей з матір'ю-підлітком, бідність, і пов'язана з нею незадовільна підготовка дітей в школі, наркоманія і алкоголізм – ось неповний перелік проблем, для вирішення яких необхідно інтегрувати всі державні і суспільні сили [3, с. 28].

Проблеми впливу сімейного виховання у неблагополучних сім'ях на дітей підліткового віку у Великій Британії розглядаються такими сучасними авторами, як J. Coleman, R. Day, L. Keijsers, M. Kerr, V. King, P. Lamb, V. Phares та ін.

Дослідити, як впливає виховання у неблагополучних сім'ях на формування девіантної поведінки дітей підліткового віку у Великій Британії.

У Великобританії кількість дітей, які живуть у неблагополучних сім'ях, постійно зростає. Згідно статистичних даних, станом на 2010 рік приблизно 10% дітей (це становить близько 1,5 млн.) мали такий статус. Британський уряд і Міністерство здоров'я Великобританії дає таке визначення нехтування батьками своїх обов'язків: «Це постійне незадоволення основних фізичних або/чи психологічних потреб дитини, яке призводить до серйозного погіршення здоров'я або розвитку дитини. В такому випадку батьки або опікуни не забезпечують дитину нормальним харчуванням, житлом або одягом, не захищають дитину від фізичного ушкодження або небезпеки, або не забезпечують доступ до медичного нагляду чи лікування. Це також може включати ігнорування основних емоційних потреб дитини» [7, с. 34].

Діти з неблагополучних сімей у Великобританії страждають від нехтування батьками своїх обов'язків. Таких дітей можна побачити у школах, на спортивних майданчиках і гуртках, на вулицях, вони є часто ізольованими в колективах і почуваються нещасними, не мають друзів ні в школі, ні вдома, часто одягнені в одяг не за розміром, брудний, відчувається неприємний запах, діти голодні, їх ображають інші школярі, сміються над ними, ігнорують їх, що призводить до заниження самооцінки і серйозних проблем. Секретаріат кабінету міністрів (*cabinet office*) Великобританії зазначає, що у неблагополучних сім'ях обоє батьків безробітні, сім'я живе у незадовільних побутових умовах або у переповненому приміщенні, обоє батьків не мають професійної кваліфікації, мати має психічне захворювання, принаймні один з батьків має інвалідність, сім'я має низький прибуток (малозабезпечена, менше 60% від середнього прибутку), сім'я не може собі дозволити потрібної кількості їжі і одягу. Батьки у неблагополучних сім'ях руйнують своє життя і своїх дітей, які не можуть вільно будувати стосунки з оточуючими, щоб іти далі по життю. Британські науковці пишуть про те, що потрібно чим раніше починати роботу з проблемними дітьми і їх сім'ями, забезпечуючи допомогу і поради професіоналів і соціальних працівників [1, с. 18].

Серед причин наявності неблагополучних сімей є те, що окремі проблеми, пов'язані з вихованням підлітків, є новими для британських батьків. До кінця XX ст. діти ставали дорослими у віці близько 15 років, коли вони знаходили собі роботу. Однак, протягом 1980-х років було помітне збільшення безробіття, особливо серед людей до 25 років, тому уряд розпочав політику, яка спрямовувалася на продовження освіти молодими людьми після школи. З 1984 до 1995 кількість людей віком 16–24 роки, які працювали, зменшилась на 25%. Результатом цих змін стало те, що продовжилась економічна залежність підлітків і збільшилась тривалість підліткового віку. Коулмен та Рокер (*Coleman and Roker*) стверджують, що це змінило саму природу підліткового віку, не тільки розтягуючи його в часі, але й створюючи суттєві економічні, соціальні і психологічні проблеми. Джоунз і Белл (*Jones and Bell*) зазначають, що ці зміни впливають на батьків і опікунів молодих людей, молодість яких сильно відрізнялась і погляди на виховання яких можуть бути застарілими [13, с. 45].

На збільшення кількості неблагополучних сімей впливає зростання чисельності розлучень та супутнє збільшення кількості прийомних батьків, що також ускладнює виховання підлітків. Дослідження розлучень показали, що в таких сім'ях збільшується ризик того, що у дітей будуть порушення

поведінки, і вони підуть з дому в ранньому віці. Розпад сім'ї є важливим фактором, який впливає на психологічне самопочуття підлітків, посилюючи емоційну нестабільність, яка і так властива для цього віку [7, с. 45]. Так, підлітки з переважанням дистимічних рис характеру схильні впадати в депресивні стани, відчуваючи на собі провину за стосунки батьків. У підлітків з переважанням параноїдних рис характеру підвищується агресивність у стосунках з оточуючими. У шизоїдних особистостей посилюється схильність до аутизації, розрив соціальних стосунків та переживання психотравмуючих обставин на самоті та інше [4, с. 154].

У вищеперелічених ситуаціях батькам важко забезпечити послідовне виховання і тому у їхніх дітей підліткового віку підвищується агресивність. Згідно з дослідженнями, проведеними у Великобританії, конфлікт між батьками впливає на погіршення стосунків між батьками і дітьми й на соціальну адаптацію дітей. Конфліктні стосунки у сім'ї створюють найбільш несприйнятливую атмосферу для виховання дітей підліткового віку, тому що батьки не можуть приділити належної уваги дітям і, як наслідок, недостатньо контролюють та дисциплінують своїх дітей, що призводить до порушення поведінки. Особливо страждають від конфлікту батьків ті діти, які є посередниками між дорослими, тому що вони схильні звинувачувати себе за суперечки між батьками, відчувати сором і тривогу [4, с. 98].

Подальші проблеми можуть виникнути, як результат того, що діти не можуть прийняти й погодитися з розлученням батьків.

Одним із найбільш важливих факторів, що впливають на становище сім'ї у Великобританії сьогодні, є велике число жінок, які працюють. Багато жінок не можуть присвятити достатньо уваги дітям, проконтролювати їхні заняття поза школою [6, с. 5].

За даними Національного статистичного управління Великобританії, в країні з 1960 року по 2000 рік кількість позашлюбних дітей виросла з 5 до 38 відсотків. Ще у 1971 році 92 відсотки дітей жили в повних сім'ях, тепер 26% сімей Великобританії – неповні [7, с. 46]. Між тим, як свідчать медики, повна сім'я життєво необхідна для нормального фізичного, психічного і соціального розвитку підростаючого покоління. Діти з неповних сімей або з одним з прийомних батьків вдвічі частіше своїх благополучних однолітків страждають психічними розладами й мають менше шансів добитися успіху в житті [4, с. 68].

Певні обставини і життєві ситуації можуть вплинути на здатність дорослого доглядати за своєю дитиною-підлітком. Більшість батьків у Великобританії добре дбають про своїх дітей, незважаючи на різні труднощі, але комбінації наступних обставин збільшують ризик для дітей.

У першу чергу, це соціальні причини, такі, як бідність, незадовільні побутові умови, антисанітарія, труднощі з одержанням допомоги від місцевих служб підтримки сімей через їх важкодоступність. По-друге, це сімейні обставини, наприклад, батьки або опікуни самі погано виховані і передають свій негативний досвід своїм дітям. По-третє, особисті причини, такі як проблеми з психічним здоров'ям, зловживанням наркотиків або алкоголю чи домашнє насилля. По-четверте, дорослий може не мати практичних або психологічних знань, які потрібні для забезпечення гарного догляду за дітьми, люди часто не те, що не хочуть дбати, а не можуть це робити належним чином. Також однією з причин може бути те, що батьки на перше місце в житті ставлять свою кар'єру або інші потреби і занадто стомлені або заклопотані, щоб адекватно виховувати дітей. Вони можуть залишати дітей самих удома, поки вони на роботі, або приділяти достатньо уваги своїм дітям [6, с. 40].

До потенційних ознак, які вказують на незадовільний догляд за дитиною підліткового віку, у Великобританії відносять: дитина вдягнена брудно або погано; дитина голодна; дитина часто запізнюється до школи або її не забирають вчасно; поведінка дитини викликає занепокоєння; дитина не отримує належного лікування або не проходить медогляди; житло дитини в поганому стані; здатність батьків або опікунів турбуватись про дитину викликає сумніви та ін. [5, с.54].

Недотримання батьками своїх обов'язків має негативні наслідки на дітей підліткового віку. По-перше, це вплив, який діє на емоційну сферу дитини: неспроможність будувати близькі надійні стосунки; низька самооцінка, тривожність та депресія, надмірна поступливість, гнів чи ворожість; труднощі у звертанні по емоційну допомогу до дорослих і т.д.

По-друге, у підлітків виникають проблеми з соціалізацією, серед яких: соціальна ізоляція через труднощі у встановленні і підтриманні дружніх стосунків, образи або ігнорування однолітків; соціальне виключення, яке призводить до втягнення в групи дітей з антисоціальною поведінкою або тих, хто ображає інших в школі; проблеми з поведінкою, які заважають успішності в школі; погана

відвідуваність та низька успішність у школі, які означають, що потенціал дитини не реалізується належним чином і т.ін.

Особливо негативні наслідки прослідковуються у пізньому підлітковому і дорослому віці: ризикована поведінка, така, як зловживання алкоголем або наркотиками, кримінальна активність або сексуально експлуататорські стосунки; нанесення собі шкоди або спроби самогубства; формування стосунків з агресивними партнерами; наслідування стилю виховання, який викликає ті самі проблеми уже у власних дітей і т.д. [11, с. 73]

Неблагополучні сім'ї у Великобританії мають негативний вплив не тільки на дітей, але й на суспільство в цілому в економічному і соціальному плані. Тому потрібно зменшувати кількість таких сімей, наскільки це можливо, шукаючи шляхи, як допомогти батькам належним чином доглядати за своїми дітьми, щоб це більше не було проблемою суспільства [10, с. 29].

Негативні наслідки виховання у неблагополучних сім'ях мають негайні і віддалені наслідки, які не тільки роблять життя підлітка нещасним, але й впливають на всі сторони його розвитку. В крайніх випадках дитина може померти в неблагополучній сім'ї, в тому числі в результаті нещасного випадку [8, с. 52].

Деякі діти підліткового віку, однак, не піддаються такому сильному впливу неблагополучної сім'ї і можуть подолати багато негативних явищ завдяки захисним факторам, які допомагають компенсувати пережиті труднощі. Таких дітей підтримують інші родичі, сусіди, друзі, вчителі, волонтери, соціальні працівники або ін. [12, с. 28].

Одним з найсерйозніших наслідків перебування дитини у неблагополучній сім'ї є порушення закону неповнолітніми. Сьогодні на Заході існує багато різних тенденцій, течій, напрямків теорій і концепцій щодо девіантної і деліквентної поведінки неповнолітніх, які можна класифікувати за такими трьома напрямками: біосоціальний, соціологічний та критичний. Кожен з цих напрямків розглядає різні способи проведення профілактичних заходів щодо попередження девіантної поведінки підлітків. Можна виділити такі три способи: правовий, медико-біологічний і соціальний. Концепція правової превенції передбачає вдосконалення кримінально-правових заходів у рамках діючого законодавства. Концепція медико-біологічної превенції пропонує клінічні програми впливу на особистість, схильну до протиправної поведінки. Суть концепції соціальної превенції полягає в розвитку і розширенні різноманітних служб обстеження, які б сприяли забезпеченню ранньої профілактики девіантної і деліквентної поведінки неповнолітніх. Пропонується поєднання заходів обстеження, спостереження, виховання і покарання [7, с. 51]. Прикладом країни, в якій діють такого роду служби, може бути Великобританія. На її прикладі розглянемо, які методи профілактичної роботи з неповнолітніми та молоддю там використовують.

На сьогоднішній день у Великобританії профілактичній роботі з неповнолітніми та молоддю надається велике значення, оскільки проблема протиправної поведінки молоді є тут актуальною. Уряд Великобританії виділяє значні кошти на проведення наукових досліджень та наукової практичної роботи. Робота з неповнолітніми, схильними до протиправної поведінки, а також з неблагополучними сім'ями забезпечується, насамперед, соціальними службами [2, с. 30].

Соціальні працівники у тісній співпраці з правоохоронними органами проводять профілактичну роботу з неповнолітніми, схильними до протиправної поведінки, і з неблагополучними сім'ями. Робота з такими дітьми – це, насамперед, робота з виявлення неблагополучних сімей та організація відповідних профілактично – корекційних заходів [2, с. 31].

У випадку виявлення неблагополучної сім'ї, в якій не створені належні умови для нормального розвитку дитини або її ображають, карають чи взагалі не звертають на неї уваги і це негативно відображається на поведінці дитини, її тимчасово вилучають з сім'ї. Найбільш поширеними заходами у цих випадках є *«fostering»* (опікунство) або *«mainstay»* (головна підтримка), які означають догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства [2, с. 32].

Якщо проблемна сім'я переживає ізоляцію, тобто у членів сім'ї немає нікого, до кого можна було б звернутися по допомогу, це погіршує ситуацію, і така родина зразу ж звертається до професіоналів. Також не сприяють покращенню ситуації бідність і незадовільні побутові умови [8, с. 65].

Британські вчені вважають, що в суспільстві повинні бути розроблені стратегії для попередження виникнення неблагополучних сімей і відповідного реагування на них. Втручання для підтримки сім'ї тільки тоді може бути ефективним, якщо воно враховує обставини, які склались в конкретній сім'ї. Сім'ям потрібно допомагати якомога раніше, коли тільки виявлені проблеми, але не

завжди виходить допомогти відразу ж, оскільки існують глибокі проблеми, які потрібно спочатку пропрацювати.

Соціальні працівники й інші соціальні професіонали повинні вміти розпізнати тип неблагополучної сім'ї (наприклад: батьки нехтують своїми обов'язками через неорганізованість, депресію, економічну депривацію чи мають інші емоційні проблеми). Соціальним працівникам потрібно охопити своєю увагою всю сім'ю і стосунки в ній, адже інколи батьки ставлять на перше місце свої потреби перед потребами дітей. Також важливо правильно визначити, яка саме допомога потрібна і яка саме служба повинна це робити [10, с. 104].

Щоб зменшити кількість неблагополучних сімей у Великобританії, останні дослідження пропонують підхід, який надає громадськості інформацію через ЗМІ за допомогою кампаній, схожих на кампанії проти куріння, раку шкіри або проти нещасних випадків на дорозі. Це дасть змогу попередити виникнення неблагополучних сімей, розпізнавати проблеми і тривожні ознаки у сім'ї на ранніх стадіях, а не коли приходиться уже забирати дитину з сім'ї. Цей підхід вимагає від урядових міністерств довготривалої фінансової і політичної підтримки соціальних служб, які займаються усуненням несприятливих факторів, що призводять до виникнення неблагополучних сімей [12, с. 71].

Виховання дітей у неблагополучних сім'ях обкрадає дітей, забираючи у них дитинство, на яке вони заслуговують і на яке мають право. Оскільки уже багато відомо про причини, наслідки і шкоду від виховання у неблагополучних сім'ях у Великій Британії, суспільство повинне попередити і зупинити це явище й створювати таку систему, щоб діти з незадоволеними потребами були помічені і підтримані. Дітям підліткового віку потрібно забезпечити у сім'ях достатньо їжі, задовільне житло, дорослих, які люблять і підтримують їх, послідовність у вихованні, певні досягнення, здобутки і повагу з метою виховання почуття власної гідності у дітей-громадян Великої Британії [1, с. 44–52].

Подальші дослідження планується провести у напрямку більш досконалого вивчення проблем сімейного виховання дітей підліткового віку у Великій Британії.

Список використаної літератури

1. Coleman J. C. (1997) "The Parenting of Adolescents in Britain Today." *Children & Society* 2: 44-52.
2. Day R. D. and L. M. Padilla-Walker (2009) "Mother and Father Connectedness and Involvement During Early Adolescence." // *Journal of Family Psychology* 23(6): 900-904.
3. Keijsers L., T. rijns, et al. (2009) "Developmental links of adolescent disclosure, parental solicitation, and control with delinquency: moderation by parental support." // *Developmental psychology* 45(5): 1314-1327.
4. Kenyon D. B. and S. S. Koerner (2008) "Post-Divorce Maternal Disclosure and the Father Adolescent Relationship: Adolescent Emotional Autonomy and Inter-Reactivity as Moderators." // *Journal of child and family studies* 17(6): 791-808.
5. Kerr M., H. Stattin, et al. (2010) "A Reinterpretation of Parental Monitoring in Longitudinal Perspective" // *Journal of Research on Adolescence* 20(1): 39-64.
6. King V. (2009) «Stepfamily Formation: Implications for Adolescent Ties to Mothers, Nonresident Fathers, and Stepfathers» // *Journal of Marriage and the Family* 71(4): 954-969.
7. Lamb P., Casey L. and Spacey R. (2007) The links between family learning and parenting programmes in local authority settings. <http://www.niace.org.uk/Research/Family/family-learning-parenting-progs.pdf>.
8. Phares V., S. Fields, et al. (2009) «Fathers' and Mothers' Involvement with Their Adolescents» // *Journal of child and family studies* 18(1): 1-9.
9. Scabini E., Marta E. and Lanz M. (2006) «The transition to adulthood and family relations: An intergenerational approach». – New York : Psychology Press.
10. Searching for intimacy : pornography, the internet and the XXX factor : Milton Keynes : Authentic Media, 2005, 93 p.
11. Smetana J. G., A. Metzger, et al. (2006). "Disclosure and secrecy in adolescent-parent relationships." // *Child development* 77(1): 201-217.
12. Smith L., Haggart J. and Dutton Y. (2005) Family Learning- does that include us? Young parents' experience of adult learning. Leicester: NIACE.
13. Steinberg L. (2001) "We know some things: Parentadolescent relationships in retrospect and prospect." // *Journal of research on adolescence* 11 (1): 1-19.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор М. І. Сметанський.